

Тетяна Кілеско

кандидат архітектури, старший викладач кафедри теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв АОМА

Аспекти будівельної діяльності

Степана Ковніра

У 1995 році минуло 300 років від дня народження видатного українського будівничого Степана Дем'яновича Ковніра, підданого Києво-Печерської лаври, котрій більш як 60 років працював на будовах Києва. Останні дослідження дозволяють по-новому оцінити будівельну діяльність С. Ковніра і його справжнє місце в історії української архітектури.

Життєвий шлях майстра, а прожив він понад 90 років, збігається з часом, коли найбільш інтенсивно формувався архітектурний ансамбль Печерського монастиря. Працював і на інших будовах Києва і за його межами — у Василькові, в Свенському монастирі неподалік від Брянська.

Перш за все, варто повернутися Ковніру його справжнє ім'я. Звали його не Степан, а Степан —

так він себе називав в усіх відомих нам листах, так підписані його контракти на ведення будівельних робіт. Дослідники добре знали справжнє ім'я майстра, але, побоюючись, що не подумали, що український будівничий — польк, змінили його. Щоправда тепер почали писати два імені — Степан (Степан) [1, с. 302].

У XVIII ст. населення України характеризувалось широким розмаїттям релігійних вірувань — були католики, уніати, православні, іудеї, мусульмани. Ковнір же був православним — це однозначно. По-друге, слід акцентувати увагу на тому, що дослідники намагалися штучно зробити з нього визначного архітектора, вихідця з народних низів. Це не вірно. В усіх архівних матеріалах С. Ковнір виступає не як архітектор, а

131

МОЛОДІ ДОСЛІДНИКИ

У 1721—1727 рр. Ковнір будує книжкову крамницю, котра спочатку виконувала функції палітурні [3]. Після чергової пожежі мастер в 1744—1760 рр. реконструює споруду, об'єднавши її з мурованою пекарнею і просвірнею, зведену у XVII ст. Власне крамниця являє собою трикамерний об'єм за типом "хата на дві половини" з вестибюлем-сіньми. Цю споруду і почали називати Ковнірським корпусом.

Окрасою корпусу є шість різновеликих дивовижної краси фронтонів, вишукані і пластичні обриси яких значною мірою формують архітектурне обличчя споруди. Вони прикрашені рослинним орнаментом: два, великий і маленький — над просвірнею і три — над книжковою крамницею. Їхнє пластичне оздоблення і орнаментика здебільшого нагадують мотиви різбління по дереву. Шостий фронтон зведенено над прибудовою до книжкової крамниці з півночі в XIX ст. Новаторство в даному разі проявилось в тому, що фронтон поставлений не на торцях корпусу, як це звичайно робиться, а по довгій стороні — цим підкреслено їхнє декоративне значення.

Далі С. Ковнір розпочинає відбудову корпусу Лаврської друкарні. В 1731—1744 рр. основну увагу було приділено спорудженню Великої дзвіниці і у своїй роботі автор цієї споруди Йоган Шедель користав досвід місцевих мастерів, серед яких зустрічаємо ім'я і Ковніра. Згодом, у 1749 році його названо серед інших

мастірів-мулярів, що зводили за проектом славетного В. Растреллі Андріївську церкву [4].

Уже наприкінці 1749 року в списках мастерів, котрі будували Андріївську церкву, його вже немає — Лавра відкликала його на укріплення схилів дніпровських круч: "для зведення камінного фундаменту... визнаний певський житель Степан Ковнір" [5]. Так безпосередньо на будовах набувався досвід — "підданий" будівничий починає виконувати роботу досвідченого зодчого.

У 1753—1755 рр. на замовлення монастиря споруджується Кловський палац. Шедель на той час вже помер, і Лавра відчула нестачу кваліфікованих архітекторів. З Москви для проектування і будівництва Кловського палацу було запрошено "архітектор підмайстра" Петра Неєлова, котрий розробив проект споруди. 1755 року Неєлов кинув розпоча-

133

МОЛОДІ ДОСЛІДНИКИ

У своїй творчій діяльності видатний український будівничий застосовував прийоми європейського бароко з його динамікою і контрастом форм, грою світла і тіні, використовуючи водночас і місцеві будівельні традиції. Так, ордерна система здебільшого не має тектонічної основи, а являє собою супутні декоративні елементи в оздобленні стін — з розвиненими карнизами, численними поясками, декоративними нішами найрізноманітнішою формою і соковитими орнаментальними прикрасами рослинного характеру.

Вивчення архівних джерел дозволяє розкрити все нові і нові відомості про особистість Степана Ковніра. Зокрема папери, які складалися від його імені, підписувалися за нього як неписьменного писарем. Щоправда, існує і кілька документів, підписаніх самим будівничим. З 1750 року Ковнір мав на своєму утриманні писарів, які інколи були й креслярами, а от власних його креслень досі не виявлено. Натомість знайдено документи, що засвідчують ставлення майстра до праці:

"Обучивши себе при строєннях лаврських каменщиків мас-

терству провівши оно еліко мог з усердієм" — повідомляє він про себе [9].

В міру того, як Ковнір входив у роль головного будівничого Києво-Печерської лаври, змінювалося і його правове становище — він стає вже не підданим, а мішанином:

"От всяких монастирських повинностей лишався вільним, за труд же свій при камінному строєнні продовжаемий под-

лежащее от Лаври завжди без обідно получал награждені". Таким чином, становище видатного майстра, якого Ковнір добився сумлінною і наполегливим

працею, фактично звільнило його від кріпацтва, і ці привілеї були закріплені у 1750 році спеціальним універсалом-патентом [10].

У документах згадуються як учні — "підмайстри" будівничого. Це Яків Ткаченко та Петро Рубашевський. Останній був представником великого сімейства, де всі чоловіки вважалися знаними у Києві мулярами.

Ще донедавна вчені-історики писали про великих злідні, в яких

135

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВА. Випуск 6

Ковнірський корпус Києво-Печерської лаври (тепер Золота скарбниця). 1721—1760 pp.

як досвідчений будівельник, що підбирає бригади муллярів, теслярів, сінціарів, живописців, ліпників. У цьому Ковнірові рівних не було, він був чудовим організатором будівництва, але майже завжди працював за кресленнями архітекторів.

Народився він у 1695 році в селі Гвоздові (тепер Васильківський район Київської області) в селянській родині [2]. Автор цієї статті, поцікавившися в сільській раді Гвоздова, з'ясувала, що Ковнір — нащадок і родич славетного майстра там зараз не проживає. І сам Васильків, і села навколо нього належали тоді Києво-Печерській лаврі, а інші мешканці були підданими монастиря, сплачуєчи податки і виконуючи повинності. Саме тому близько

1720 року С. Ковнір, прибувши до Києва, оселився у Печерсько-містечку і в подушних ревізіях був записаний підданим Києво-Печерської лаври. Згодом його зачаличи до будівельних робіт. Ми не знаємо, хто був вчителем Степана, але невдовзі майбутній мастер опанував секрети будівельної справи.

Після спустошливої пожежі 1718 року в Києво-Печерській лаврі починаються великий відбудовчі роботи, здійснюються відбудова і реконструкція головної святині монастиря — Успенського собору, відбудовуються церкви Всіх Святих над Економічною брамою, всі муровані церкви і башти, келії, друкарня, споруджуються будинок намісника і митрополичий корпус.

132

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВА. Випуск 6

Кловський палац у Києві. 1753—1755 pp. Фасад. Старовинний малюнок

те ним будівництво Кловського палацу і поїхав з Києва. Керівництво роботами аж до завершення взяла на себе Степан Ковнір, ставши, таким чином, співавтором "архітектурі підмайстра".

Далі Ковнір виконує будівельні роботи на лавініці Дальних печер, проект якої розробив та-кож П. Неєлов [6].

Співпраця Неєлова і Ковніра сприяла підвищенню майстерності будівничого, і за ним достаточно закріплюється звання "камінного строєній майстер". Доєнчення Києво-Печерської лаври з Василькова у зв'язку з будівництвом церкви Антонія і Феодосія від 23 червня 1756 року є першим відомим нам документом, де Степан Ковнір починається шанобливо іменувати "майстром". Це

почесне звання зберігається за ним до кінця життя [7].

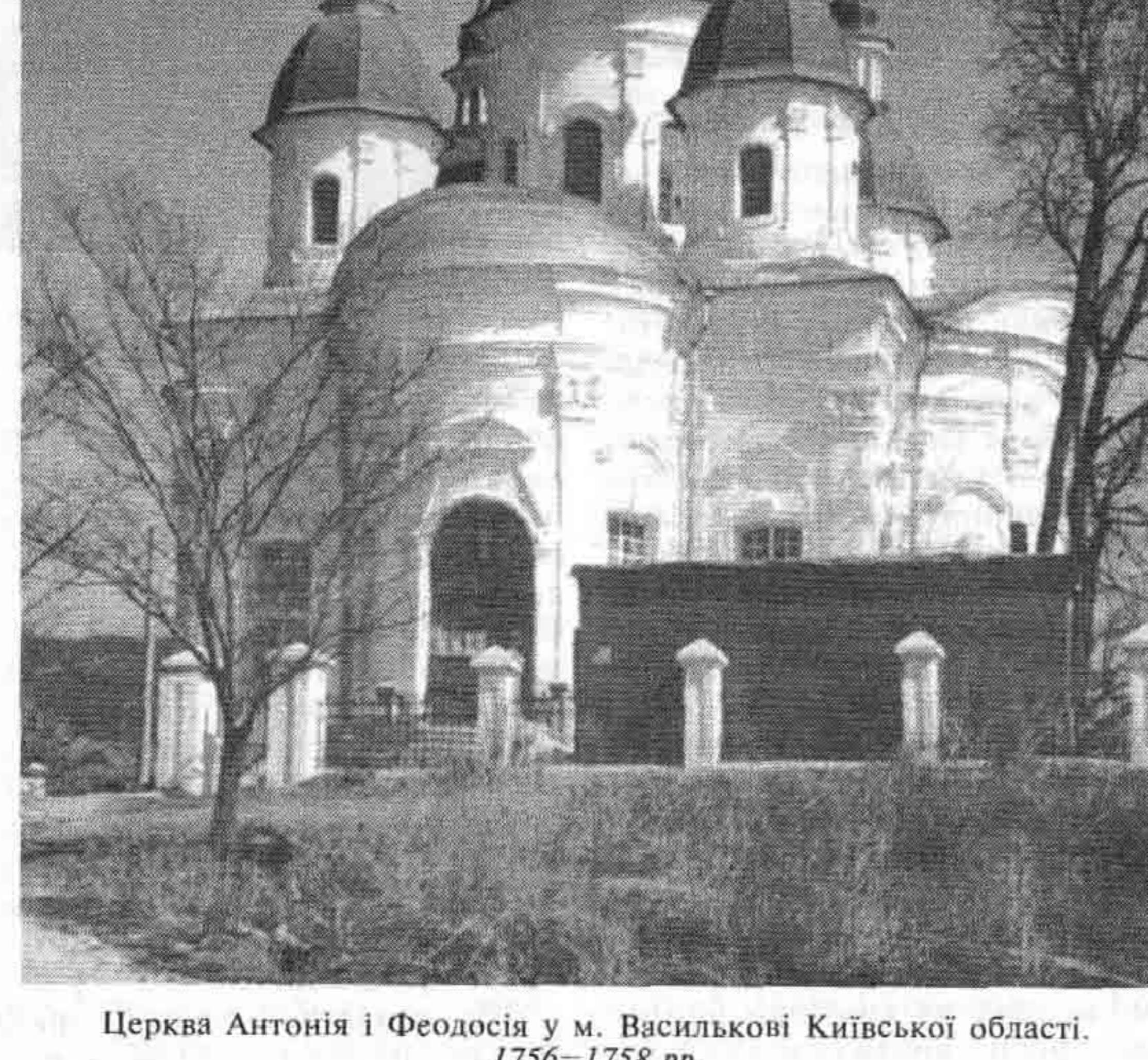
У 1756—1770 pp. Ковнір вже самостійно працює в Лаврі та її численних вотчинах. До своєї роботи він ставиться з "крайнім рвением" [8]. Саме в цей час побудовано дзвіницю на Близких печерах, церкву Антонія і Феодосія у Василькові з дзвіницею.

Тройцьку церкву в Китаєві за проектом П. Неєлова.

Ім'я С. Ковніра стає добре знаним за межами Лаври, і йому на договірних засадах у 1756 році доручаються будівництво дзвіниці Братського монастиря на Подолі "за абрисом даним тим же монастирем". Автором "абрису" (креслення) був відомий український зодчий Іван Григорович-Барський.

133

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВА. Випуск 6

Церква Антонія і Феодосія у м. Василькові Київської області. 1756—1758 pp.

134

жив кріпак-будівничий. Архівні документи неупереджено оповідають про те, що за свою нелегку працю С. Ковнір мав непогані заробітки, а в зимовий період, коли будівельні роботи не велися, він вправно торгував м'ясом у власній крамниці. Торгував і скотом, і утримував племінного бугая, котрий кощував аж сім рублів (до речі, робочих волів — "третячків" — можна було купити в ті часи всього за три рублі).

1. *Мистецтво України: Біографічний довідник* / За ред. А.В. Кудрицького. — К.: Укр. енцикл., 1997. — 700 с.

2. *ЦДІА України*. — Ф. КПЛ "Послушническі". — Спр. 16. — 1783 р. — Арк. 3—4.

3. *ЦДІА України*. — Ф. КПЛ "Типографські". — Спр. 196. — 1778 р. — Арк. 3.

4. *ЦДІА України*. — Ф. КПЛ "Общині". — Спр. 90. — 1749 р. — Арк. 96—97.

5. *ЦДІА України*. — Ф. КПЛ "Общині". — Спр. 30, ч. VI. — 1751—1754 рр. — Арк. 13.

6. *Кілеско Т. Стилістичні особливості творчості П. Неєлова в Києві*

// Архітектурна спадщина України. — Вип. 4: Проблеми стилістичного розвитку архітектури України / За ред. В. Тимофієнка. — К.: Українознавство, 1997. — С. 170—173.

7. *ЦДІА України*. — Ф. КПЛ "Вотчинні". — Спр. 194. — 1746—1754 рр. — Арк. 46—47.

8. *ЦДІА України*. — Ф. КПЛ "Общині". — Спр. 4. — 1717—1747 рр. — Арк. 298.

9. *ЦДІА України*. — Ф. КПЛ "Послушническі". — Спр. 16. — 1783 р. — Арк. 3.

10. *ЦДІА України*. — Ф. КПЛ "Вотчинні". — Спр. 2177. — 1757 р. — Арк. 13.

МОЛОДІ ДОСЛІДНИКИ

Степан Ковнір, вочевидь, дав хорошу освіту своїм синам і, можливо, родичам — адже ми знаємо, що Ковнір на його батьківщині у селі Гвоздові зараз немає.

Великий майстер полишив нам дивовижної краси споруди, котрими милюємося ми і будуть митрополитами наші діти й онуки.

Автор же цієї публікації спробувала звільнити це ім'я від м